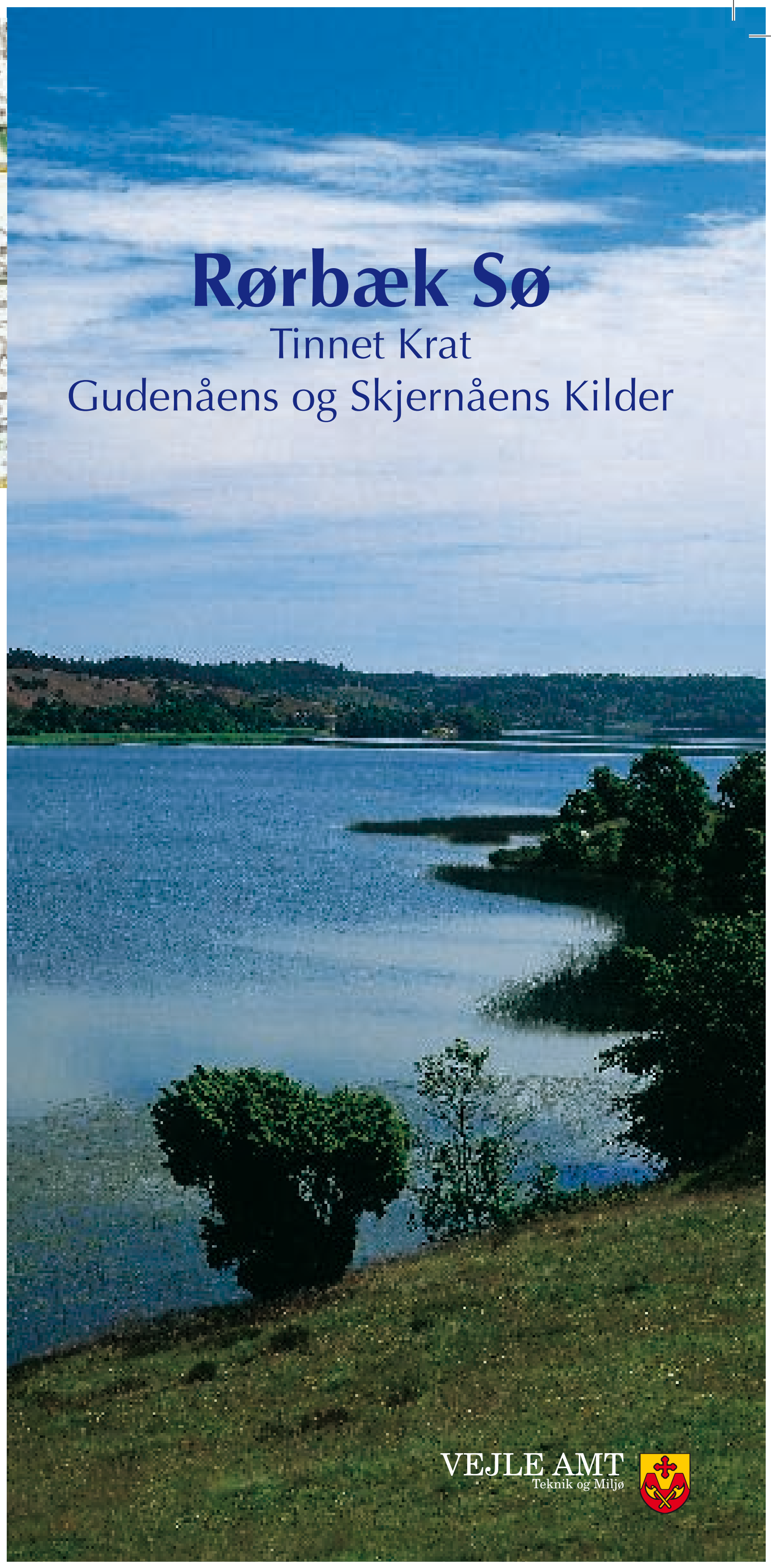

Rørbæk Sø

Tinnet Krat
Gudenåens og Skjernåens Kilder

VEJLE AMT
Teknik og Miljø

Vandskellet og den jyske højderyg. I Midtjylland, midt på den jyske højderyg, udspringer vore to største åer, Gudenåen og Skjernåen, i samme dalstrøg med få hundrede meters afstand for at løbe i hver sin retning mod havet. Samme sted krydser Hærvejen ådalen midt i vandskellet, og har gennem årtusinder sat spor i landskabet som Jyllands hovedfærdselsåre. Egekrattene præger landskabet og det kendte Tinnet Krat udgør sammen med en række små og større egekrat Danmarks største egekratområde. Området byder således på et stykke spændende kulturhistorie indrammet af en smuk og afvekslende natur.

Den øvre del af Skjernådalen er præget af langsøerne Rørbæk Sø, Nedersø og Kulsø. De er dannet ved isens tilbagesmeltning under sidste istid, hvor store isolerede isblokke har ligget tilbage i dalbunden og hindret smeltevandet i at aflejre materiale i de huller, der i dag udgør langsøerne.

Foto: Bert Wiklund

Udsigt fra Fårebanke på langs af Rørbæk Sø mod øst, hvor højdedraget med Rørbæk Søgård Plantage rejser sig i baggrunden.

Rørbæk Sø - den største af langsøerne. Søen omkranses i hele sin længde af skov og stejle skrænter med lyng og enebærbuske. I vestenden rejser et bakkedrag sig på langs i søen med bankerne Fårebanke og Kælderbanke. Bankerne er formentlig rester af smeltevandsaflejringer fra sidste istid. Sprækker i dødisblokken, der har ligget og udfyldt hele søbassinet er blevet fyldt op med sand - og efter isblokkens bortsmeltning ligger materialet fra sprækkerne tilbage som øer i søen.

I forrige århundrede havde visionære folk planer om udtørring af den forholdsvis dybe Rørbæk Sø sammen med Lillesø, Kulsø og Nedersø. Udtørringsprojektet blev dog aldrig til noget, men i stedet er Lillesø senere udvidet betydeligt ved opdæmning i forbindelse med anlæg af et dambrug.

1400-tallets Rørbækgård lå på Kælderbanke. Gården nedbrændtes under svenskekrigene og er siden flyttet ind på fast grund til dens nuværende placering. Kampestenskælderen står dog stadig tilbage og har givet navn til banken.

Foto: Bert Wiklund

Marken mellem de to kilder er det eneste sted, hvor man kan komme igennem Jylland på langs uden at passere et af de to store hovedvandløb. To gravhøje markerer, at et vejspor også for 4000 år siden passerede her.

Helligkilder, vandkraft og badeland. De mange kilder, vandløb og søer i området har altid tiltrukket mennesker - lige fra stenalderens jægere og fiskere, der slog sig ned på bopladser langs åløbene til nutidens turister på søndagsudflugt.

Blandt de mange kilder i området har især én tiltrukket sig opmærksomhed - den hellige Skt. Peders Kilde. Potteskår fra romersk jernalder viser, at kilden allerede dengang har været søgt. Med beliggenheden ved Hærvejen og opførelsen af Øster Nykirke i 1100-tallet har pilgrimme, kræmmere, tiggere og sognets egne børn i stort tal styrket sig ved kildens vand og et gudsord i kirken. Det engang så frodige kildevæld er i dag blot en lille brønd omkranset af en kopi af en middelalderlig brøndkumme.

Foruden den helbredende kraft er vandets kraft også blevet udnyttet af flere mølleanlæg langs den øvre del af Skjernå og Gudenå. De fleste møller er dog forsvundet og sporene næsten væk, men navne afslører endnu hvor de har ligget - Stampemølle, Vester Mølle, Egholm Mølle o.l.

Gamle betonfundamenter i området ved Gudenåens udspring er rester af et badeanlæg - et vandland med svømmebassiner med rindende kildevand og en kaffepavillon. Badet blev oprindeligt bygget i 1930'erne og var i brug til kort efter krigen.

Fundamenterne fra et af landets tidligste vandlande.

Blomsterflor, fugleliv og kronvildt. Dallandskabet domineres af egekrat og egehøjskov, tørre og fugtige heder, og fugtige enge og moser med søer og rislende bække. Tilsammen danner det rammen om et meget varieret plante- og dyreliv. Den spændende mosaik af forholdsvis lysåbne naturtyper gør, at der vokser mange forskellige blomsterplanter, som netop kræver lys for at trives. I egekrattene vokser alm. kohvede, liljekonval, majblomst, skovstjerne og krat-fladbælg. På de tørre hedeskrænter lyser de gulblomstrede arter guldblomme, lav skorsoner, gyldenris og perikon op mellem hedelyng, revling og enebuske. I de fugtige næringsfattige hedemoser træffes plettet gøgeurt, pors og den kødædende soldug, mens ådalens mere næringsrige og fugtige miljø rummer arter som maj-gøgeurt, trævlekrone og hjertegræs.

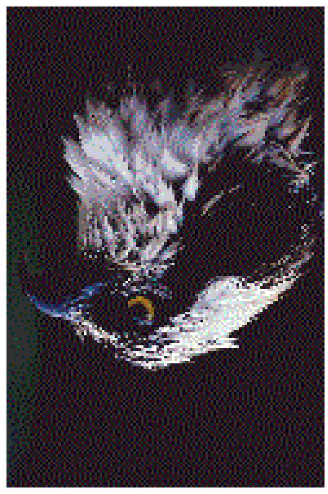

Foto: Bert Wiklund

Fiskeørnen har i flere år ynglet i skovområdet omkring Rørbæk Sø.

Kildeområdets mange væld og kildebække med en konstant vandtemperatur året rundt på 7-8° rummer samtidig flere specielle vandinsekter.

I skov- og kratområderne er en fast bestand af rådyr og kronvildt, og af ynglefugle ses bl.a. misteldrossel, sortspætte og ravn. Vandet tiltrækker mange forskellige fuglearter som vandstær, isfugl og fiskeørn, og langs åløbene ses ofte bynkefugl og dobbelt bekkasin. I efterårs- og vintermånederne samles en del svømme- og dykænder på Rørbæk Sø.

Jyllands hovedfærdselsåre - Hærvejen. Hærvejen har op gennem historien ledt store hærskarer, valfartende pilgrimme, handelsfolk og studedrivere med deres kvægflokke gennem Jylland. Hærvejsstrækningen har fra oldtid til nutid holdt sig tæt til vandskellet på den jyske højderyg, hvorfra åløbene fordeler sig mod øst og vest, og terrænet således er mest fremkommeligt.

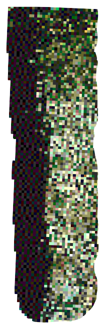

På strækningen mellem Hundshoved og Øster Nykirke er gravhøjene langs vejen sammen med den højtliggende Øster Nykirke med til at markere vejforløbet. Rester af hulveje trækker spor i skovene, og en gammel milepæl af granit syd for Øster Nykirke fortæller om Hærvejens betydning op i midten af 1800-tallet.

Foto: Bert Wiklund

Hærvejen krydser Skjernåens endnu spæde løb over en gammel stenkiste.

I dag er det cykelturisten eller vandreren, der benytter Jyllands gamle hovedvej - og målet for rejsen er ikke længere de fjerne endepunkter, men rejsen i sig selv.

Kolde Morten og Margrethediget. Et sagn fortæller, at der i tidlig middelalder har stået et kapel lidt nord for Kollemorten. Det var viet til den katolske helgen Martin af Tours, som på egnen blev kaldt „Kolde Morten" efter hans jordefærdsdag på den kolde årstid - den 11. nov. Kapellet afløstes omkring 1150 af en „ny" kirke - Øster Nykirke ved Skt. Peders Kilde.

Foto: Bert Wiklund

Margrethedigets sammensunkne vold og grøft, som oprindeligt har haft væsentligt større dimensioner.

Lidt nordligere ligger Margrethediget, en lav jordvold med grøft mod syd. Den har oprindeligt været længere og har spærret Hærvejen mellem mosedrag mod øst og højderne mod vest. Der er fundet rester af våben på markerne omkring diget og en lille masiv kanonkugle i selve volden. Folkeoverleveringer tilskriver værket Erik Klippings mor, Margrete Springhest, og det holstensk-sønderjyske angreb på Danmark i 1260. Lignende voldanlæg er dog arkæologisk dateret langt ældre, til århundrederne omkring kr.f.

Naturfredning og landskabspleje. I 1996 blev der sat punktum i fredningssagen om et 1536 ha stort område omkring Rørbæk Sø, Kilderne og Hærvejsstrøget. Fredningen har til hensigt at bevare og forbedre de naturhistoriske, landskabelige og kulturhistoriske værdier i området. Der lægges især vægt på at bevare områdets særlige egekratbevoksning, og samtidigt skabe større sammenhæng i kratområderne. Mange af egekrattene har gradvist udviklet sig til egehøjskov på grund af ændrede driftsformer, tidligere kratområder er blevet tilplantet med nåletræer, og selvsåede nåletræer har spredt sig ind i de nuværende egekrat. I følge fredningen skal der ske en aktiv pleje af egebevoksningerne ved rydninger af nåletræer og på statens arealer genoptages tidligere driftsformer for at genskabe og bevare de specielle egekrat.

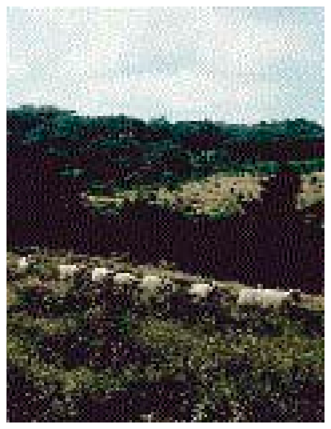

Fåregræsning hjælper med til at bevare landskabets åbne karakter.

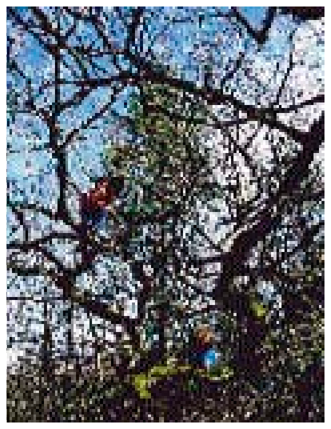

Ikke alle egekrattene er så forkroblede som træerne på de stejle skråninger i Kollemorten Krat.

Egekrattene. Skovsbøl Krat, Lindet Krat og Tinnet Krat er blot nogle af de mange skovnavne, der henfører til de mange små og store egekrat, der tilsammen udgør Danmarks største egekratområde.

Udnyttelse af oldtidsskoven, ved skovning og afgræsning gennem jernalderen og langt op i historisk tid skabte åbne hedearealer med spredte træer. I perioder hvor afgræsningen aftog har træerne igen fået lov at brede sig over hedearealerne. Og her var egen det træ, der bedst kunne klare vækstbetingelserne i græs- og lyngbevoksningen. Efterfølgende har århundreders udnyttelse af egetræet ved plukhugst og stævningsdrift, græssende kreatures nedbidning af træerne, vestenvind og dårlige jordbundsforhold i skøn forening skabt de forkroblede træer. Egekrattene er således levende kulturminder, der samtidig rummer en særlig plantevækst, som trives i den lysåbne underskov. Skal krattene bevares skal skovdriften fortsat ske med tidligere driftsformer - stævning, plukhugst og græsning. Flere af egekrattene i området er udpeget som naturskovsområder. Det gælder bl.a. Kollemorten Krat, hvor egekrattet har været drevet ved stævningsdrift næsten helt op til i dag.

Nye slyng på Gudenåen, fiskepassager og gydebanker. Gudenåens oprindelige fiskeliv har lidt under menneskets udnyttelse af åen og de tilstødende arealer. Fiskene har i mange år ikke kunnet passere de dæmninger, der er anlagt ved møller og vandkraftværker. Udretning af åløbet for bedre at kunne dyrke jorden har yderligere forringet fiskenes gyde- og opvækstmuligheder.

I dag har fiskene fået bedre vilkår, og der er kommet flere fisk. Skov- og Naturstyrelsen og Amtet har skabt passage for fiskene flere steder, hvor de tidligere blev standset på deres vandringer. I 1995 gennemførtes et større naturgenopretningsprojekt ved Gudenåens udspring, hvor åens gamle slyng blev genskabt på de øverste 2,5 km. Projektet har skabt bedre fiskeskjul og gydemuligheder og samtidig hævet vandstanden, så engene langs åen er blevet fugtigere til gavn for dyr og planter. Tidligere har nye gydebanker ved Hammer Mølle flerdoblet bestanden af stallinger og ørreder.

Nye åslynger har forlænget Gudenåen med 700 meter.

Udviklingen for fiskene i Gudenåen er således ved at vende, - og hvem ved, måske kan havørreder og laks fra Randers Fjord om nogle år vandre de 160 km op ad åløbet til Gudenåens udspring!

Foto: Bert Wiklund

Skaller og brasener opfiskes fra Rørbæk Sø for at få en uhæmmet algevækst i søen under kontrol.

Vandmiljøet i Rørbæk Sø får en hjælpende hånd. Mere end 32 tons fredfisk,- primært skaller og brasener, er i årene fra 94 til 99 blevet opfisket af Rørbæk Sø, og opfiskningen fortsætter. Det har betydet, at søens dårlige miljøtilstand er blevet vendt.

Fra Søhale Dambrug er der tidligere ført store mængder næringsstoffer til søen. De har gennem årene ophobet sig på bunden. Selv om dambruget som led i fredningssagen blev nedlagt i 1994, frigives der løbende fosfor fra søbunden. Det resulterer hver sommer i en voldsom algevækst og dermed uklart vand. Algerne kan i perioder give søvandet en belægning, der minder om grøn maling. Skaller og brasener støvsuger søen for de smådyr, der lever af alger, og algerne har derfor fået frit spil. Opfiskningen af de store mængder skaller og brasener i søen hjælper herved med til at forbedre søens naturlige balance.

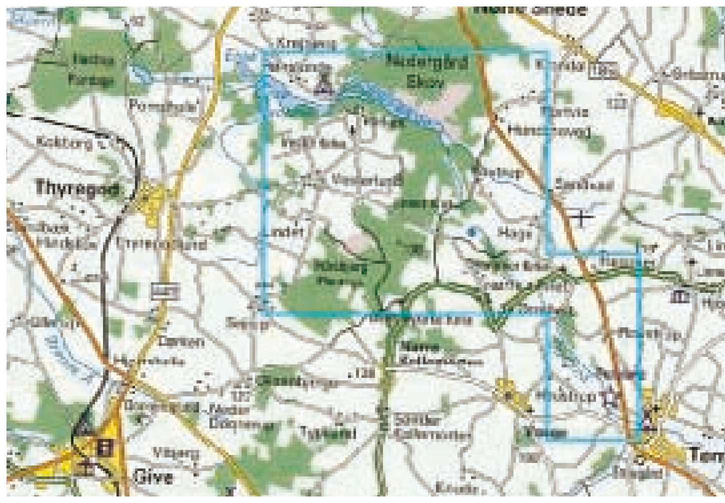

Midtjylland med den jyske højderyg, hvor Hærvejen og dalstrøget med Gudenåens og Skjernåens udspring byder på mange turmuligheder med afvekslende natur og et stykke spændende Danmarkshistorie.

Formidling og friluftsliv. Fredninger, afmærkede stier og statsopkøb har sikret publikum rige muligheder for friluftsliv og udflugter rundt i området langs Skjernåens og Gudenåens øvre løb. Samtidig er naturfredningerne med til at bevare de særlige midt- og vestjyske egekrat og dallandskabets åbne karakter med afgræssede engområder, lyngheder og egekrat.

Med udgangspunkt i områdets mange parkeringsarealer og stier og skovveje er tilrettelagt 12 vandreture rundt i kildeområdet og langs Rørbæk Sø. To naturcentre formidler områdets landskab og natur. Koutrupgård, en tidligere hærvejskro tæt på Kilderne, er indrettet til naturcenter med naturskole og teltplads. Ballesbækgård, ved sydsiden af Rørbæk Sø, er besøgscenter med landskabsudstilling, bål- og grillplads, handicapsti samt toiletter. Ved østenden af Rørbæk Sø er opsat borde og bænke, dels ved søbredden og dels oppe på dalskråningen med god udsigt. Naturvejlederen på Naturcenter Koutrupgård afholder offentlige naturvandringer og ture for organiserede grupper i området. Skov- og Naturstyrelsen har udgivet en vandretursfolder for Gudenåens og Skjernåens Kilder, samt foldere om Ballesbækgård og Kollemorten Krat.

Vejle Amt arbejder med naturpleje og sø- og vandløbsvedligeholdelse i området. En del af arealerne omkring Gudenåens og Skjernåens øvre løb er opkøbt af staten, og forvaltes af Feldborg Statsskovdistrikt. Yderligere oplysninger kan fås ved:
Feldborg Statsskovdistrikt, tlf. 9745 4013
Naturcenter Koutrupgård, tlf. 7580 0007
Vejle Amt, tlf. 7583 5333 - www.vejleamt.dk

Udgivet af Vejle Amt i samarbejde med Feldborg Statsskovdistrikt maj 1998, revideret februar 2004.

*Forsidefotoet viser udsigten ud over Rørbæk Sø fra Fårebanke.
Foto: Bert Wiklund.*

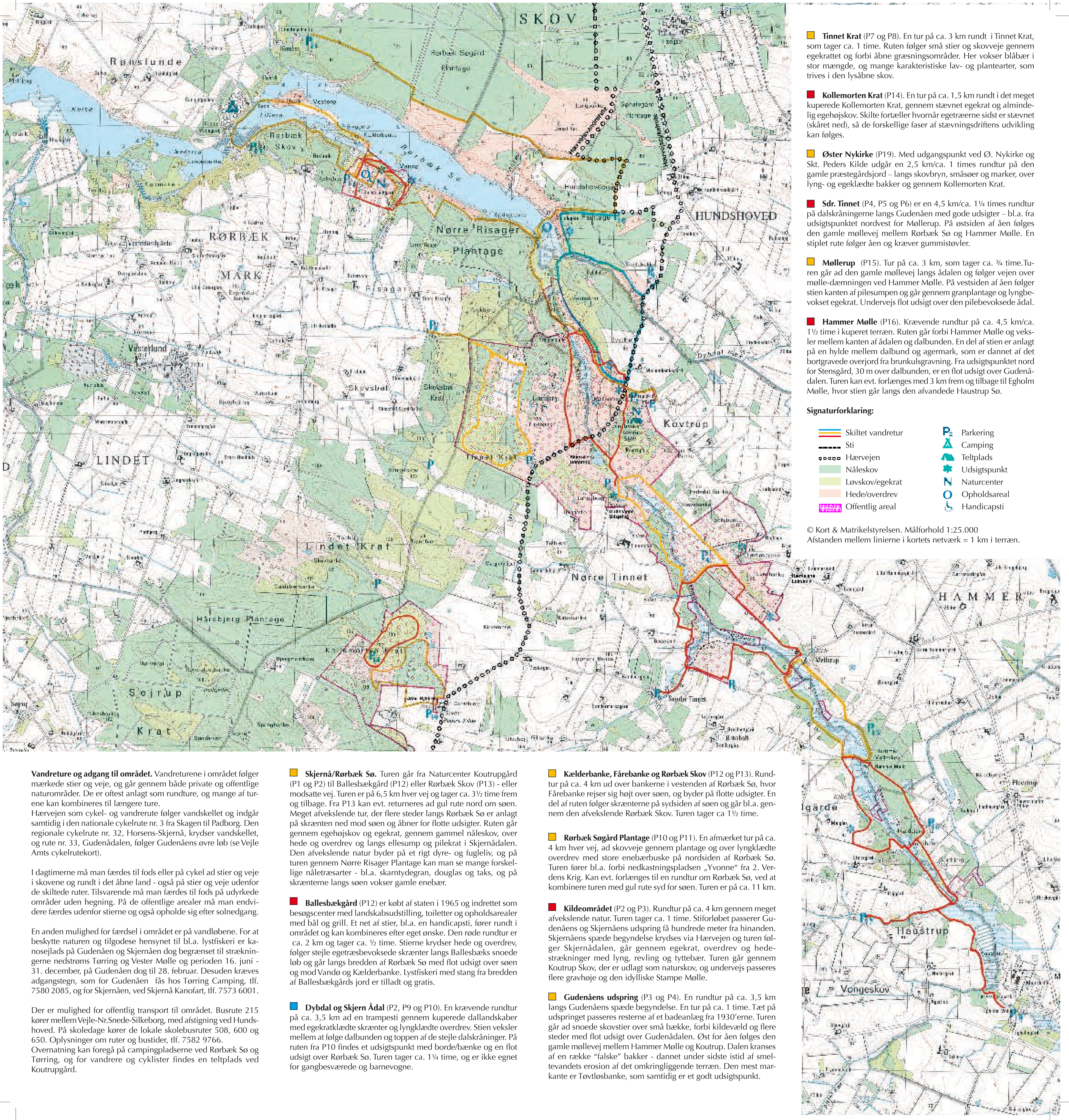

🟨 **Tinnet Krat** (P7 og P8). En tur på ca. 3 km rundt i Tinnet Krat, som tager ca. 1 time. Ruten følger små stier og skovveje gennem egekrattet og forbi åbne græsningsområder. Her vokser blåbær i stor mængde, og mange karakteristiske lav- og plantearter, som trives i den lysåbne skov.

🟥 **Kollemorten Krat** (P14). En tur på ca. 1,5 km rundt i det meget kuperede Kollemorten Krat, gennem stævnet egekrat og almindelig egehøjskov. Skilte fortæller hvornår egetræerne sidst er stævnet (skåret ned), så de forskellige faser af stævningsdriftens udvikling kan følges.

🟨 **Øster Nykirke** (P19). Med udgangspunkt ved Ø. Nykirke og Skt. Peders Kilde udgår en 2,5 km/ca. 1 times rundtur på den gamle præstegårdsjord – langs skovbryn, småsøer og marker, over lyng- og egeklædte bakker og gennem Kollemorten Krat.

🟥 **Sdr. Tinnet** (P4, P5 og P6) er en 4,5 km/ca. 1¼ times rundtur på dalskråningerne langs Gudenåen med gode udsigter – bl.a. fra udsigtspunktet nordvest for Møllerup. På østsiden af åen følges den gamle møllevej mellem Rørbæk Sø og Hammer Mølle. En stiplet rute følger åen og kræver gummistøvler.

🟨 **Møllerup** (P15). Tur på ca. 3 km, som tager ca. ¾ time. Turen går ad den gamle møllevej langs ådalen og følger vejen over mølle-dæmningen ved Hammer Mølle. På vestsiden af åen følger stien kanten af pilesumpen og går gennem granplantage og lyngbevokset egekrat. Undervejs flot udsigt over den pilebevoksede ådal.

🟥 **Hammer Mølle** (P16). Krævende rundtur på ca. 4,5 km/ca. 1½ time i kuperet terræn. Ruten går forbi Hammer Mølle og veksler mellem kanten af ådalen og dalbunden. En del af stien er anlagt på en hylde mellem dalbund og agermark, som er dannet af det bortgravede overjord fra brunkulsgravning. Fra udsigtspunktet nord for Stensgård, 30 m over dalbunden, er en flot udsigt over Gudenådalen. Turen kan evt. forlænges med 3 km frem og tilbage til Egholm Mølle, hvor stien går langs den afvandede Haustrup Sø.

Signaturforklaring:

═	Skiltet vandretur	P₂	Parkering
- - -	Sti		Camping
▫▫▫	Hærvejen		Teltplads
🟩	Nåleskov	✱	Udsigtspunkt
🟨	Løvskov/egekrat	N	Naturcenter
▨	Hede/overdrev	O	Opholdsareal
▦	Offentlig areal	♿	Handicapsti

© Kort & Matrikelstyrelsen. Målforhold 1:25.000
Afstanden mellem linierne i kortets netværk = 1 km i terræn.

Vandreture og adgang til området. Vandreturene i området følger mærkede stier og veje, og går gennem både private og offentlige naturområder. De er oftest anlagt som rundture, og mange af turene kan kombineres til længere ture.
Hærvejen som cykel- og vandrerute følger vandskellet og indgår samtidig i den nationale cykelrute nr. 3 fra Skagen til Padborg. Den regionale cykelrute nr. 32, Horsens-Skjernå, krydser vandskellet, og rute nr. 33, Gudenådalen, følger Gudenåens øvre løb (se Vejle Amts cykelrutekort).

I dagtimerne må man færdes til fods eller på cykel ad stier og veje i skovene og rundt i det åbne land - også på stier og veje udenfor de skiltede ruter. Tilsvarende må man færdes til fods på udyrkede områder uden hegning. På de offentlige arealer må man endvidere færdes udenfor stierne og også opholde sig efter solnedgang.

En anden mulighed for færdsel i området er på vandløbene. For at beskytte naturen og tilgodese hensynet til bl.a. lystfiskeri er kanosejlads på Gudenåen og Skjernåen dog begrænset til strækningerne nedstrøms Tørring og Vester Mølle og perioden 16. juni - 31. december, på Gudenåen dog til 28. februar. Desuden kræves adgangstegn, som for Gudenåen fås hos Tørring Camping, tlf. 7580 2085, og for Skjernåen, ved Skjernå Kanofart, tlf. 7573 6001.

Der er mulighed for offentlig transport til området. Busrute 215 kører mellem Vejle-Nr.Snede-Silkeborg, med afstigning ved Hundshoved. På skoledage kører de lokale skolebusruter 508, 600 og 650. Oplysninger om ruter og bustider, tlf. 7582 9766.
Overnatning kan foregå på campingpladserne ved Rørbæk Sø og Tørring, og for vandrere og cyklister findes en teltplads ved Koutrupgård.

🟨 **Skjernå/Rørbæk Sø.** Turen går fra Naturcenter Koutrupgård (P1 og P2) til Ballesbækgård (P12) eller Rørbæk Skov (P13) - eller modsatte vej. Turen er på 6,5 km hver vej og tager ca. 3½ time frem og tilbage. Fra P13 kan evt. returneres ad gul rute nord om søen. Meget afvekslende tur, der flere steder langs Rørbæk Sø er anlagt på skrænten ned mod søen og åbner for flotte udsigter. Ruten går gennem egehøjskov og egekrat, gennem gammel nåleskov, over hede og overdrev og langs ellesump og pilekrat i Skjernådalen. Den afvekslende natur byder på et rigt dyre- og fugleliv, og på turen gennem Nørre Risager Plantage kan man se mange forskellige nåletræsarter - bl.a. skarntydegran, douglas og taks, og på skrænterne langs søen vokser gamle enebær.

🟥 **Ballesbækgård** (P12) er købt af staten i 1965 og indrettet som besøgscenter med landskabsudstilling, toiletter og opholdsarealer med bål og grill. Et net af stier, bl.a. en handicapsti, fører rundt i området og kan kombineres efter eget ønske. Den røde rundtur er ca. 2 km og tager ca. ½ time. Stierne krydser hede og overdrev, følger stejle egetræsbevoksede skrænter langs Ballesbæks snoede løb og går langs bredden af Rørbæk Sø med flot udsigt over søen og mod Vandø og Kælderbanke. Lystfiskeri med stang fra bredden af Ballesbækgårds jord er tilladt og gratis.

🟦 **Dybdal og Skjern Ådal** (P2, P9 og P10). En krævende rundtur på ca. 3,5 km ad en trampesti gennem kuperede dallandskaber med egekratklædte skrænter og lyngklædte overdrev. Stien veksler mellem at følge dalbunden og toppen af de stejle dalskråninger. På ruten fra P10 findes et udsigtspunkt med borde/bænke og en flot udsigt over Rørbæk Sø. Turen tager ca. 1¼ time, og er ikke egnet for gangbesværede og barnevogne.

🟨 **Kælderbanke, Fårebanke og Rørbæk Skov** (P12 og P13). Rundtur på ca. 4 km ud over bankerne i vestenden af Rørbæk Sø, hvor Fårebanke rejser sig højt over søen, og byder på flotte udsigter. En del af ruten følger skrænterne på sydsiden af søen og går bl.a. gennem den afvekslende Rørbæk Skov. Turen tager ca 1½ time.

🟨 **Rørbæk Søgård Plantage** (P10 og P11). En afmærket tur på ca. 4 km hver vej, ad skovveje gennem plantage og over lyngklædte overdrev med store enebærbuske på nordsiden af Rørbæk Sø. Turen fører bl.a. forbi nedkastningspladsen „Yvonne“ fra 2. Verdens Krig. Kan evt. forlænges til en rundtur om Rørbæk Sø, ved at kombinere turen med gul rute syd for søen. Turen er på ca. 11 km.

🟥 **Kildeområdet** (P2 og P3). Rundtur på ca. 4 km gennem meget afvekslende natur. Turen tager ca. 1 time. Stiforløbet passerer Gudenåens og Skjernåens udspring få hundrede meter fra hinanden. Skjernåens spæde begyndelse krydses via Hærvejen og turen følger Skjernådalen, går gennem egekrat, overdrev og hedestrækninger med lyng, revling og tyttebær. Turen går gennem Koutrup Skov, der er udlagt som naturskov, og undervejs passeres flere gravhøje og den idylliske Stampe Mølle.

🟨 **Gudenåens udspring** (P3 og P4). En rundtur på ca. 3,5 km langs Gudenåens spæde begyndelse. En tur på ca. 1 time. Tæt på udspringet passeres resterne af et badeanlæg fra 1930'erne. Turen går ad snoede skovstier over små bække, forbi kildevæld og flere steder med flot udsigt over Gudenådalen. Øst for åen følges den gamle møllevej mellem Hammer Mølle og Koutrup. Dalen kranses af en række "falske" bakker - dannet under sidste istid af smeltevandets erosion af det omkringliggende terræn. Den mest markante er Tøvtløsbanke, som samtidig er et godt udsigtspunkt.